

**ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ
МОДЕЛІ**

У статті аналізується вплив системи парламентських виборів на розбудову механізму політичної влади в Україні.

Головним завданням політичного розвитку України після здобуття нею державної незалежності є розбудова політичної демократії, універсальним критерієм якої сучасна політична наука визнає формування структур представницької влади на основі вільних виборів [1, с.11]. Визначаючи сутність демократичного правління, Й. Шумпетер наголосив: „демократична засада – це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, у якій окремі громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців” [2, с.334]. Демократичні вибори передбачають вільне волевиявлення громадян, проте *їх результати великою мірою залежать від виборчої системи – сукупності правових норм, які детермінують організацію і проведення виборів та визначення їх результатів.* Від того як організовані вибори, на основі яких виборчих округів вони проводяться, хто є суб’єктами висунання кандидатів, за якою методикою підводяться підсумки голосування значною мірою залежать їх політичні наслідки. Немає якоїсь універсальної виборчої системи, що була би оптимальною для будь-якого суспільства за будь-якої політичної ситуації. „Вибір на користь тієї чи іншої системи у конкретній країні диктується історичними умовами, специфічними завданнями політичного розвитку і культурно-історичними традиціями” [3, с.420].

Досвід України є сприятливим для дослідження впливу виборчої системи на розбудову демократичного механізму політичної влади, бо за сімнадцять років її незалежності послідовно змінили одна одну усі основні типи виборчих систем: мажоритарна, змішана та пропорційна. Актуальність проблеми, що аналізується, зумовлена тим, що, по-перше, процес формування виборчої системи України ще не завершено і проблема вибору її моделі знов постала на порядок денний у ході підготовки до конституційної реформи [4]; по-друге, серед зарубіжних та вітчизняних політологів ще немає єдиної думки щодо оптимальної моделі виборчої системи для перехідних суспільств. Так, А. Блез і С. Діон [5], Г. Ладейре [6], К. Квейд [7], Л. Кочубей [8] віддають перевагу мажоритарній системі, натомість А. Лійпхарт [9], Е. Елкліт [10], О. Романюк [11] вважають, що становленню демократії більш сприяє пропорційне представництво. Завданнями даної статті є 1) *виявити основні тенденції впливу різних типів систем парламентських виборів на перебіг політичного процесу;* 2) *проаналізувати як та чи інша система сприяє розбудові механізму політичної демократії в Україні.*

Перші парламентські вибори після проголошення державної незалежності України проводилися 27 березня (I тур) та 10 квітня (II тур) 1994 р. за *мажоритарною системою абсолютної більшості з одномандатними виборчими округами.* Внаслідок норм виборчого закону про те, що вибори визнаються чинними у виборчому окрузі, якщо в них взяло участь не менше половини осіб, внесених до списку виборців даного округу, вибори відбулися тільки у 405 виборчих округах. З обраних депутатів переважну більшість становили безпартійні. Партійні депутати були висунуті 13-ма політичними партіями, причому від Комуністичної партії України було обрано більше депутатів, ніж від усіх інших разом (табл. 1).

Таблиця 1.

Партійний склад Верховної Ради України за результатами виборів 1994 р.

	Депутатські мандати	
	Кількість	%
Комуністична партія України	91	22,5
Народний рух України	21	5,2
Селянська партія України	19	4,7
Соціалістична партія України	14	3,4
Українська республіканська партія	12	3,0
Конгрес українських націоналістів	5	1,2
Партія праці	5	1,2
Партія демократичного відродження України	4	1,0
Демократична партія України	2	0,5
Соціал демократична партія України	2	0,5
Громадянський конгрес України	2	0,5
Українська консервативна республіканська партія	2	0,5
Християнсько-демократична партія України	1	0,2
Партійні депутати загалом	180	44,4
Безпартійні депутати	225	55,6

Джерело [12, 13].

Чинна тоді норма Регламенту Верховної Ради України, за якою партії мали право створювати свої парламентські фракції при наявності не менш як 25 депутатів, дозволяла створити власну партійну фракцію тільки КПУ. Проте, внаслідок приєднання до НРУ ряду його симпатиків з числа безпартійних депутатів та делегування до СПУ декількох депутатів з фракції КПУ, у Верховній Раді вдалося створити ще дві партійні фракції. Переважна більшість решти депутатів увійшла до 6-ти депутатських груп, які, діючи на позапартійній основі не мали ані чітких принципів, ані дисципліни.

Одним з основних недоліків Верховної Ради України 2-го скликання було те, що протягом усього терміну роботи тривав процес її політичної переструктуризації. Внаслідок ідеологічного розмежування, яке відбулося у депутатській групі „Аграрники”, було створено фракцію СелПУ та депутатську групу „Аграрники за реформи”. Несподівано розбудувала свою фракцію Ліберальна партія України, яка на виборах 1994 р. не провела жодного депутата до Верховної Ради. Через рік, зростання суперечностей в керівництві ЛПУ привело до того, що майже усі депутати залишили партію, а фракція перетворилася у депутатську групу „Соціально-ринковий вибір”. Вихід з лав СПУ та СелПУ ряду депутатів примусив ці партії створити об’єднану фракцію. На ґрунті депутатської групи „Аграрники за реформи” була створена фракція Аграрної партії України. Відсутність чіткої політичної структуризації парламентської влади зумовило виникнення механізму маятника, за якого рішення ухвалювалися ситуаційною більшістю, що став головним гальмом на шляху просування економічних і політичних реформ.

Потреби політичної структуризації парламентської влади стали провідним чинником, який зумовив реформування системи виборів Верховної Ради України. Відповідно редакції Закону України „Про вибори народних депутатів України” від 24 вересня 1997 р., була впроваджена змішана (мажоритарна-пропорційна) система парламентських виборів у співвідношенні 50 на 50, за якою використовувалися мажоритарна система відносної більшості з одномандатними округами та пропорційна система з закритими списками на основі єдиного загальнодержавного округу з використанням застережного бар’єру у 4%.

Перші вибори за змішаною системою відбулися в Україні 29 березня 1998 р. За пропорційним представництвом до Верховної Ради потрапили представники 7 партійних списків, що включали у себе 9 політичних партій (табл. 2).

Таблиця 2.

Результати парламентських виборів 29 березня 1998 р. за пропорційною системою	
Політичне представництво	Депутатські мандати

	Кількість	%
Комуністична партія України	84	37,3
Народний Рух України	32	14,2
Виборчий блок “За правду за народ, за Україну!” (Соціалістична партія України та Селянська партія України”	29	12,9
Партія зелених України	19	8,5
Народно-демократична партія	17	7,6
Всеукраїнське об’єднання “Громада”	16	7,1
Прогресивна соціалістична партія України	14	6,2
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	14	6,2

Джерело [14, с.64]

Вибори у мажоритарних округах дали зовсім інший результат. З 223 народних депутатів (внаслідок порушення норм виборчого законодавства, результати виборів у двох округах були скасовані судом) більшість становили безпартійні. Партійні мажоритарники репрезентували 7 партій з 9, що подолали застережний бар’єр за пропорційною системою та 13 партій, що його не подолали (табл. 3).

Таблиця 3.

Результати парламентських виборів 29 березня 1998 р. за мажоритарною системою

Політичне представництво	Депутатські мандати	
	Кількість	%
Комуністична партія України	29	13,0
Народний Рух України	12	5,4
Народно-демократична партія	12	5,4
Всеукраїнське об’єднання „Громада”	7	3,1
Соціалістична партія України	4	1,8
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	3	1,3
Селянська партія України	1	0,4
Аграрна партія України	8	3,6
Партія „Реформи і Порядок”	3	1,3
Конгрес Українських націоналістів	3	1,3
Українська республіканська партія	2	0,9
Християнсько-демократична партія України	2	0,9
Партія регіонального відродження України	2	0,9
Українська партія справедливості	1	0,4
Християнсько-народний союз	1	0,4
Демократична партія України	1	0,4
Соціал-національна партія України	1	0,4
Партія „Міжрегіональний блок реформ”	1	0,4
Партія „Союз”	1	0,4
Українська християнсько-демократична партія	1	0,4
Партійні депутати загалом	95	41,4
Безпартійні депутати	128	59,6

Джерело [14, с.64-65].

Впровадження змішаної системи вдвічі зменшило кількість депутатів обраних поза партіями, але це суттєво на якість політичної структуризації не вплинуло. В Україні не спрацював притаманний сталим демократіям „ефект голосування двома мандатами”, якій полягає в тому, що виборці мають тенденцію підтримувати у мажоритарному окрузі представника тієї політичної партії, якій вони віддали перевагу при голосуванні за партійні списки. Парадокс українських виборів полягав у тому, що переважна більшість виборців, які віддали свої голоси за список Компартії України, у мажоритарних округах проголосувала за „крутих” бізнесменів, переважна більшість яких брала участь у виборах

як позапартійні. Ситуацію ще більше погіршило те, що після виборів, чимало депутатів, обраних за партійними списками, залишили лави своїх фракцій і вирушили у „вільне плавання”. Тільки за перші два роки роботи Верховної Ради 3-го скликання більше третини депутатів змінили фракції та групи, а деякі з них зробили це кілька разів [15, с.31-52]. Таким чином, у Верховній Раді утворилася критична маса, яка унеможливила її політичну структурування та стабілізацію діяльності.

Другі вибори Верховної Ради України за змішаною системою відбулися 31 березня 2002 р. в умовах гострої боротьби між пропрезидентськими силами і опозицією. За пропорційною системою перемогу одержали опозиційні до президента сили, які разом здобули 171 депутатський мандат, пропрезидентським силам вдалося одержати тільки 54. Такий результат фактично означав перемогу опозиції. (табл. 4).

Таблиця 4.

Результати парламентських виборів 31 березня 2002 р. за пропорційною системою

Політичне представництво	Депутатські мандати	
	Кількість	%
Блок “Наша Україна”	70	31,1
Комуністична партія України	59	26,2
Блок “За єдину Україну!”	35	15,6
Блок Юлії Тимошенко	22	9,8
Соціалістична партія України	20	8,9
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	19	8,4

Джерело [16].

За мажоритарною системою більшість здобули пропрезидентські сили, які разом одержали 102 мандати, опозиція задовольнилася 49-ма, 66 мандатів одержали безпартійні депутати. (табл. 5).

Таблиця 5.

Результати парламентських виборів 31 березня 2002 р. за мажоритарною системою

Політичне представництво	Депутатські мандати	
	Кількість	%
Блок “За єдину Україну!”	84	37,3
Блок “Наша Україна”	40	17,8
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	7	3,1
Комуністична партія України	6	2,7
Соціалістична партія України	2	0,9
Блок „Єдність”	4	1,8
Блок „Демпартія – Демсоюз”	5	2,2
Українська морська партія	1	0,4
Українська національна асамблея	1	0,4
Партія національно-економічного розвитку	1	0,4
Партійні депутати загалом	159	70,6
Безпартійні депутати	66	29,3

Джерело [17].

Таким чином, парламентські вибори 2002-го підтвердили суттєву розбіжність результатів голосування за пропорційною та мажоритарною системами. Хоч загальне співвідношення політичних сил у структурі парламенту становило 222 проти 143 на користь опозиції, проте долю парламентської більшості та урядової влади вирішили безпартійні депутати. Внаслідок тиску на безпартійних депутатів та переманювання депутатів з опозиційних фракцій, у парламенті вдалося створити пропрезидентську більшість, обрати Головою Верховної Ради лідера блоку „За єдину Україну!” В. Литвина та затвердити Прем’єр-міністром України А. Кінаха – лідера Партії промисловців та підприємців України (однієї з п’яти партій, що входили до пропрезидентського блоку).

Особливістю роботи Верховної Ради України 4-го скликання стала гостра боротьба, яка спостерігалася протягом усієї каденції як між пропрезидентською більшістю та опозицією, так і всередині обох політичних таборів. Боротьба всередині більшості була зумовлена суперництвом за володіння владними ресурсами. Внаслідок внутрішніх суперечностей фракція блоку „За єдину Україну” невдовзі після свого створення розпалася. На жовтень 2002 р. пропрезидентський табір нараховував 5 партійних фракцій (ПППУ та Трудової України – 42 депутати; СДПУ(о) – 39; Партії регіонів – 37; НДП – 16; АПУ – 16) та 4 депутатські групи („Демократичні ініціативи” – 21 депутат; „Європейський вибір” – 20; „Народовладдя” – 16; „Народний вибір” – 15). На відміну від більшості опозиція зберегла свою політичну структуру. Проте, внаслідок ідеологічних розбіжностей, ставлення до зовнішньої політики та етнокультурних проблем, в ній точилися постійні суперечки між правими і лівими. Єдино, що об’єднувало чотири опозиційні фракції – це була протидія подальшій авторитаризації політичного режиму.

Новий етап реформування системи парламентських виборів в Україні був зумовлений президентськими виборами 2004 р. Не маючи впевненості у перемозі свого кандидата, обоє політичні табори прийшли до згоди щодо посилення владних функцій парламенту. 24 березня 2004 р. Верховна Рада ухвалила нову редакцію Закону України „Про вибори народних депутатів України”, яким запроваджувалася чисто пропорційна система парламентських виборів з закритими списками на основі єдиного загальнодержавного округу з використанням застережного бар’єру у 3%. Перші парламентські вибори за пропорційною системою відбулися 26 березня 2006 р. і принесли наступні результати (табл. 6).

Таблиця 6.

Результати парламентських виборів 26 березня 2006 р.

Політичне представництво	Депутатські мандати	
	Кількість	%
Партія регіонів	186	41,3
„Блок Юлії Тимошенко”	129	28,7
Блок „Наша Україна”	81	18,0
Соціалістична партія України	33	7,3
Комуністична партія України	21	4,7

Джерело [18].

Особливості виборів 2006-го зумовлювали дві обставини. По-перше, внаслідок внесення у грудні 2004 р. змін до Конституції України, відбувся суттєвий перерозподіл функцій формування уряду між інститутами президента та парламенту на користь останнього. Тепер кандидатура прем’єр-міністра та персональний склад уряду (окрім міністрів оборони та іноземних справ) стали визначатися коаліцією депутатських фракцій, яка включає у себе більшість від конституційного складу депутатського корпусу. Функції Президента у формуванні уряду були обмежені правом вносити подання щодо кандидатур міністрів оборони та іноземних справ, які має затвердити Верховна Рада. [19, с.40]. По-друге, „Помаранчева революція” 2004 р., спричинила різку поляризацію електорату. Сили „Помаранчевої революції”, що здобули перемогу внаслідок переголосування 2-го туру президентських виборів 2004-го, намагалися закріпити її за рахунок парламентських виборів. Натомість супротивники „помаранчевих” ставили своєю метою здобути політичний реванш.

Хоч за наслідками виборів більшість місць у Верховній Раді посіли сили „Помаранчевої революції”, створити урядову коаліцію їм не вдалося. Після тривалих переговорів було підписано угоду про створення „Демократичної коаліції” у складі БЮТ, Нашої України та СПУ (разом – 243 мандати), але сепаратне висунення СПУ свого лідера О. Мороза на посаду Голови Верховної Ради та одноголосна підтримка його кандидатури фракцією Партії регіонів зруйнувало усі досягнуті домовленості. Як результат – була створена „Антикризова коаліція” у складі Партії регіонів, СПУ та КПУ (разом – 240

мандатів), що висунула на посаду Прем'єр-міністра України Віктора Януковича. Маючи можливість розпустити Верховну Раду, на підставі того, що протягом шестидесяти днів після відставки Кабінету Міністрів не сформований персональний склад нового уряду, В. Ющенко не вдався до такого кроку. Розуміючи можливість ускладнення своїх стосунків з парламентською більшістю та створеним нею урядом, він згодився на призначення В. Януковича Прем'єр-міністром України за умови підписання коаліціантами „Універсалу національної єдності”, в якому фіксувалися фундаментальні принципи внутрішньої та зовнішньої політики [20].

Проте з самого початку своєї роботи „Антикризова коаліція” та її уряд став порушувати фундаментальні положення „Універсалу”, вторгтися у поле компетенції Президента України, що викликало зворотну реакцію у вигляді президентського вето рішень Верховної Ради. Намагаючись позбавитися цієї перепони, коаліція вдалася до переманювання до свої лав депутатів з опозиційних до уряду фракцій, що суперечило 81 статті Конституції України. Відчуваючи загрозу того, що у неконституційний спосіб коаліція збільшить свої лави до трьохсот депутатів (це давало їй право змінювати на свій розсуд Конституцію України) Президент, спираючись на свою функцію гаранта „додержання Конституції України”, розпустив парламент.

Після тривалої суперечки щодо конституційності такого кроку Президента, ворогуючі політичні сили досягли домовленості про проведення дострокових парламентських виборів, які відбулися 30 вересня 2007 р. (табл. 7).

Таблиця 7.

Результати позачергових парламентських виборів 30 вересня 2007 р.

Політичне представництво	Депутатські мандати	
	Кількість	%
Партія регіонів	174	38,8
„Блок Юлії Тимошенко”	156	34,8
Блок „Наша Україна – Народна Самооборона”	72	16,0
Комуністична партія України	27	6,0
Блок Литвина	20	4,4

Джерело [21]

Вибори 2007-го виявили наступні тенденції політичного процесу в Україні. По-перше, йде усталення політичної структуризації парламенту. До парламенту знов вдалося пройти тільки 5-ти політичним силам. З 5-ти політичних сил що були представлені у Верховній Раді попереднього скликання, 4 потрапили до складу нової. По-друге, поразка СПУ засвідчила, що український електорат не вибачає тій політичній силі, яка після виборів різко змінює свою позицію. По-третє, зберігається політична поляризація українського електорату. Центристським силам, уособленим у „Блоці Литвина”, ледве-ледве вдалося подолати застережний бар'єр. По-четверте, політична поляризація має регіональний характер у 17 адміністративно-територіальних одиницях, де на президентських виборах 2004 р. більшість виборців віддали свої голоси В. Ющенко, а на парламентських 2006 р. – БЮТ та Нашій Україні, знов перемогу одержали сили „Помаранчевої революції”. Натомість у 10 адміністративно-територіальних одиницях втричі поспіль виборці виказали перевагу Партії регіонів. По-п'яте, в українському суспільстві зберігається приблизний баланс сил між ворогуючими таборами. По-шосте, основні протиріччя між ними стосуються не соціально-економічних проблем, а зовнішньополітичних орієнтацій та етнокультурного розвитку.

Таким чином, практика парламентських виборів в Україні свідчить, що застосування мажоритарної виборчої системи в умовах посткомуністичного суспільства перешкоджало структуризації політичній владі, зумовило формування *квазіпартійної політичної системи*, за якої політичні партії хоч і були представлені в системі політичної влади, але не відігравали серйозної ролі в процесі формування та діяльності уряду. Застосування змішаною виборчої системи, народивши суттєві розбіжності між результатами виборів за

мажоритарною та пропорційною її складовими, привело до появи *політичної системи, що диригується*, за якої уряд формувався на основі парламентської більшості, що штучно створювалася президентською владою. Застосування пропорційної виборчої системи спричинило перехід до *партійної політичної системи*, за якої уряд став формуватися політичними партіями, що здобули більшість парламентських мандатів, а отже виникли передумови до виникнення *політичної відповідальності урядової влади*.

Проте в умовах політичної поляризації суспільства та гострої конфронтації між політичними силами суспільства запровадження пропорційної системи зумовило посилення урядової нестабільності. Вихід з ситуації, що склалася, на думку автора цієї статті, полягає не у поверненні до змішаної або мажоритарної системи, як то пропонують деякі політики та науковці, а у вдосконаленні пропорційної (впровадження відкритих списків, збільшення застережного бар'єру, перехід до регіональних виборчих округів). Усталення політичної структуризації парламентської влади в конкретних умовах, що склалися, неможливо без запровадження партійно-імперативного мандату, що, до речі, передбачає стаття 81 Конституції України [19, с.39]. Разом з тим реформування виборчої системи повинно супроводжуватися заходами, спрямованими на деполітизацію судової влади (особливо Конституційного суду), а також цілеспрямованою діяльністю держави та структур громадянського суспільства з формування політичної культури українського електорату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даймонд Л. Пройшла ли третья волна демократизации? // Полис. – 1999. – №1. – С.10-25.
2. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер з англ. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
3. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М. Сазонова. – Х.: Фоліо, 1998. – 735 с.
4. Ющенко В. Україні потрібна Конституція національного розвитку // Дзеркало тижня. – 2007. – 23 лютого. – С.1, 3.
5. Blais, A, Dion, S. Electoral systems and the consolidation of new democracies // Democratic Transition and Consolidation in Southern Europe, Latin America and Southeast Asia / Ed. by D. Ethier – L.: Macmillan Press Limited, 1990. – P. 250-265.
6. Ладейре Г. Проблеми пропорційного представництва // Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М.Ф. Планера. Пер. з англ. – Львів: Ахілл, 2004. – С.236-242.
7. Квейд К.Л. Пропорційне представництво і державотворення // Глобальне відродження демократії. – С.243-257.
8. Кочубей Л. Виборчі системи як передумова формування політичної еліти. З досвіду України і Польщі // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С.197-205.
9. Lijphart, A. The Southern European Examples of Democratization: Six Lessons for Latin America // Government and Opposition. – 1990. – №25. – P. 68-84.
10. Елкліт Й. Чи можливо виміряти ступінь виборчої демократії? Досвід Болгарії, Кенії, Латвії, Монголії та Непалу // Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема / Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2005. – С. 129-158.
11. Романюк О. Виборчі системи посткомуністичних країн: проблема раціональності в контексті демократичного транзиту // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С.186-196.
12. Список народних депутатів обраних у першому турі // Голос України. – 1994. – 1 квітня. – С.1-2.
13. Список обраних народних депутатів за результатами виборів 27 березня 1994 р. (повторне голосування) // Голос України. – 1994. – 21 квітня. – С.3-7.
14. Вибори'98: документи, статистичні дані, аналіз. Громадсько-політичне видання / За ред. Ю. Шайгородського. – Київ: Форт, 1998. – 700 с.
15. Верховна Рада України III скликання (1998-2002 рр.): Довідник (станом на 18.12.2000) / Упоряд. О.М. Снісаренко – К.: Факт, 2000. – 98 с.
16. Список народних депутатів України. Обраних 31 березня 2002 року в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі // Голос України. – 2002. – 17 квітня. – С.4-7.
17. Список народних депутатів України, обраних 31 березня 2002 року в одномандатних округах // Урядовий кур'єр. – 2002. – 16 квітня – С.8-10.

18. Список обраних народних депутатів України // Голос України. – 2006. – 27 квітня. – С.4-6.
19. Конституція України. Закон України „Про внесення змін до Конституції України” від 8.12.2004 р. – Х.; Фоліо, 2005. – 47 с.
20. Універсал національної єдності // Урядовий кур’єр. – 2006. – 5 серпня. – С.5.
21. Список обраних народних депутатів України // Голос України. – 2007. – 27 жовтня. – С.6.-11.